

SVRT NA KOMENTARE

Olga Orlić

Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb

orcid.org/0000-0001-9189-5732

olga@ief.hr

Nakon čitanja svih komentara nametnuo mi se zaključak da sve razmišljamo u istom smjeru – razumijemo i cijenimo dobrobiti otvorene znanosti, posebice otvorenog pristupa, svjesne smo potrebe otvaranja institucija publici (npr. muzeja), ali uočavamo i potencijalne opasnosti koje nam takvi zahtjevi za “otvaranjem” i dostupnošću mogu prouzročiti.

Čini mi se i da je postignut konsenzus o tome da je važno ne samo pokrenuti raspravu o ovim tehničkim ili “zanatskim” pitanjima, kako ih imenuje Orlanda Obad iz Instituta za etnologiju i folkloristiku (IEF), nego i educirati sve uključene aktere. Nešto slično već je provedeno u okviru Švicarskog antropološkog društva, gdje je, štoviše, oformljena posebna radna grupa koja se bavi tom problematikom. I hrvatsko je strukovno društvo koje okuplja etnologe i kulturne antropologe (Hrvatsko etnološko društvo – HED) osvijestilo potrebu oblikovanja smjernica primjenjivih u različitim radnim kontekstima, ne samo znanstvenim. Nepoznavanje tehničkih aspekata procesa koji prate otvaranje podataka zahtijeva dodatnu edukaciju, a činjenica da prosječan znanstvenik ili muzealac u svojem sve zgušnjem i intenzivnijem, projektificiranom profesionalnom životu teško pronalazi dodatno vrijeme za obradu podataka zahtijeva i širu raspravu koja uključuje i razmatranje nužnosti zapošljavanja novih profila – podatkovnih stručnjaka (engl. *data stewards*) – na što upozorava Koraljka Kuzman Šlogar, dugogodišnja voditeljica Dokumentacije IEF-a. Međutim, smatram da je jednako važno osvijestiti i vlastite strahove te nelagode povezane s izlaganjem sebe samih i vlastitih, često nesavršenih, istraživačkih praksi (ne tvrdim, naravno, da bi ti podaci trebali biti otvoreni svima). I drugi su autori uočili određenu sebičnost, odnosno nevoljkost dijeljenja podataka, “pa čak i nakon smrti”, osobito među etnologima i kulturnim antropolozima (vidi komentar Obad u ovoj raspravi). To ukazuje i na, barem bismo voljeli vjerovati, dublju vezu koju smo ostvarili sa svojim sugovornicima. Koraljka Kuzman Šlogar s pravom ističe da su greške dio procesa iz kojih budući istraživači mogu učiti i bolje razumjeti znanstveni rad te poziva na smanjivanje taštine i jačanje odgovornosti istraživača u skladu s tim ciljevima. Pritom je itekako svjesna, kao i druge

autorice komentara, da “etnografski zapisi nisu neutralni ‘podaci’, nego tragovi odnosa, pa njihovo korištenje povlači odgovornost prema osobama i kontekstima iz kojih su proizašli”. Odnos sa sugovornicima moguće je uspostaviti samo ako ga uistinu pokušamo započeti. Upravo zato ovisnost istraživača o sugovornicima, kako s pravom ističu kolegice Anne Lavanchy i Wiebke Wiesigel, znanstvenice koje su, između ostalog, dio radne skupine Ethical and Deontological Think Tank (EDTT) Švicarskog antropološkog društva, ukazuje na odnose moći u kojima istraživač nije uvijek taj koji je moćniji. Sigurna sam da je većina etnologa i kulturnih antropologa iskusila odbijanje od strane sugovornika, često i bez obrazloženja. Teški tereni, u kojima je potrebno mnogo vremena i truda prije nego što nam sugovornik odluči izložiti svoju priču, dio su našeg zanata i možda upravo zbog dolazi do određenog “svojtanja” podataka. Moj strah od otvaranja podataka možda je najviše usmjeren na mogućnost da ćemo upravo zbog njihova otvaranja u nekom trenutku u budućnosti početi dobivati uljepšane, autocenzurirane narative.

Važno pitanje koje postavljaju Anne Lavanchy i Wiebke Wiesigel tiče se pretpostavljene “publike” otvorenih podataka. Uistinu, taj dio nisam dodatno razrađivala, ponajviše zato što u ovom trenutku ne mogu jasno zamisliti ni artikulirati svu potencijalnu buduću publiku zainteresiranu za podatke, ali sam svjesna da ona uključuje i umjetnu inteligenciju, a FAIR načela otvaranja podataka nedvosmisleno navode da podaci moraju biti pretraživi i za ljude i strojeve. Stoga je umjetna inteligencija siguran korisnik otvorenih podataka. Naravno, publiku mogu činiti i različite skupine ljudi. U tom smislu smatram važnim istraživanje koje su provele Koraljka Kuzman Šlogar, Anamarija Žugić Borić i Antonija Hladilo Duspara o korisnicima Dokumentacije IEF-a (2023: 87). U sklopu istraživanja provele su i anketu među korisnicima Facebook profila Dokumentacije IEF-a, koji je i oformljen s ciljem razvoja nove publike i njezina angažiranja. Rezultati analize pokazali su da, uz očekivanu publiku – etnologue, studente etnologije, voditelje KUD-ova i muzikologe – čak 36% pratitelja profila (a autorice se pitaju jesu li oni stvarni korisnici dokumentacije ili se čine neku drukčiju kategoriju) nema nikakvu stručnu poveznicu s objavljenim sadržajem. Autorice s pravom zaključuju da je upravo strategija koju su upotrijebili djelatnici Dokumentacije IEF-a stvorila novu publiku (ibid.). Analogno tome, smatram da bi s vremenom, iako ne na identičan način, otvoreni repozitoriji podataka i metapodataka mogli kreirati neku novu publiku o kojoj trenutačno ne znamo ništa. Slažem se s Anne Lavanchy i Wiebke Wiesigel da su vizualni podaci koje prikupljamo jednako važni, osobito zato što ih često objavljujemo ili izlažemo. Problematiku autorskih prava fotografa ili snimatelja te suglasnosti za fotografiranje ili video snimanje trebalo bi također uključiti u širu raspravu o etičkim protokolima za istraživače, posebno u kontekstu otvorenosti. K tomu, tržište podacima očito će se nastaviti razvijati i rasti, baš kao i mogućnosti “curenja podataka”. Potencijalnu publiku otvorenih podataka mogu činiti i naručitelji pojedinih elaborata ili istraživanja, koji bi mogli zahtijevati pristup podacima čije su prikupljanje financirali. Možda nas ne brine previše mogućnost da će netko “u Bruxellesu” ili u Hrvatskoj zakladi za znanost pročitati određene anonimizirane izjave (jer je vjerojatnost prepoznavanja sugovornika mala), ali što

ako je naručitelj lokalna zajednica, a sugovornici pripadnici te iste zajednice? Što ako narativi sugovornika, makar i anonimizirani, ipak omogućuju prepoznavanje, a pritom ne odgovaraju ciljevima naručitelja istraživanja (npr. pri izradi elaborata za prijavu nematerijalne kulturne baštine ili nekoj sličnoj inicijativi lokalne zajednice)? Mnogo je različitih mogućnosti i teško ih je sve predvidjeti. Tržište istraživačkim podacima osobne prirode sigurno neće funkcionirati prema istim pravilima kao tržište neosobnih podataka, koje, primjerice, generiraju pametni uređaji, ali jednako tako ne možemo predvidjeti kako će se u budućnosti razvijati tehnologija i umjetna inteligencija – a još manje kako će se razvijati društvo. Stoga mislim da je upravo sada trenutak u kojem treba vrlo pažljivo promisliti sve procese u postupku otvaranja podataka, kako ističe i Kuzman Šlogar u svom komentaru.

Važna je i primjedba Anne Lavanchy i Wiebke Wiesigel o tome tko ima pravo koristiti podatke u velikim istraživačkim timovima i projektima. U takvim timovima uistinu nije rijetko da je voditelj projekta ujedno i mentor doktorandu koji radi na projektu, pa tako hijerarhijski odnos može dodatno otežati poziciju doktoranda kada je riječ o pravima korištenja podataka prikupljenih tijekom istraživanja. Postavlja se pitanje: kome ti podaci pripadaju i što se s njima događa ako, primjerice, doktorand napusti instituciju u kojoj je podatke prikupio? Tijekom rada na FP6 projektu Languages in a Network of European Excellence (LINEE) koordinator projekta (iz Švicarske!) na jednom je sastanku jasno naglasio da podaci pripadaju projektu i istraživaču koji ih je prikupio. To znači da doktorand, koji nakon završetka projekta počne raditi u drugoj instituciji, ima pravo koristiti podatke koje je prikupio, naravno uz navođenje projekta te, po potrebi, identifikatora podataka o kojima piše Kuzman Šlogar. Prijave znanstveno-istraživačkih projekata financiranih od Hrvatske zaklade za znanost od 2022. godine moraju sadržavati Plan upravljanja istraživačkim podacima (PUP), koji se pohranjuje u otvorenom repozitoriju institucije u kojoj se projekt provodi. Primjeri PUP-ova koje je Hrvatska zaklada za znanost objavila kao pomoć prijaviteljima prikazuju širok raspon mogućnosti upravljanja podacima – od potpunog otvaranja podataka do njihova uništavanja, što također može biti jedna od opcija (Zeitlyn u Obad), a koje su svjesni i sugovornici iz struke.

Međutim, istraživački se podaci ne prikupljaju samo u znanstvenom kontekstu, već su sastavni dio dokumentacije muzeja, konzervatorskih ureda, pa i konzultantskih tvrtki koje provode istraživanja za naručitelje. Stoga smatram iznimno važnim što su temu otvorenosti podataka komentirale i Lidija Nikočević, bivša ravnateljica Etnografskog muzeja Istre / Museo etnografico dell'Istria, te Aleksandra Vlatković, dokumentaristica Etnografskog muzeja u Zagrebu. Aleksandra Vlatković pokazala je da muzeji sve više otvaraju, odnosno čine dostupnom svoju građu *online*, a nedavno i putem otvorene čuvaonice, ali ističe da to nikada nije “(pot)puna dostupnost”, koja bi, prema njezinu mišljenju, trebala biti upotpunjena jasnim smjernicama te etičkim i pravnim okvirom, kakav govora FAIR inicijativa.

Orlanda Obad vrlo je prigodno citirala antropologa Jamesa McMurrayja, koji ističe da se “zbog same prirode antropološkog rada u trenutku potpisivanja informiranog pristanka, *ex ante* ‘nijednog antropologa ne može smatrati u potpunosti infor-

miranim [...] , a kamoli da je u poziciji da druge u sve uputi”. Stoga Obad zaključuje da “obaviješteni pristanak pruža određenu, ali ne i apsolutnu zaštitu sugovorniku” (vidi komentar Obad u ovoj raspravi). Mislim da se upravo ovdje otvara prostor za potencijalnu intervenciju istraživača, koji bi trebao voditi računa o zaštiti sugovornika, čak i onda kada sam sugovornik možda ne uočava potrebu za time, primjerice zato što govori o temama koje se čine neosjetljivima.

Otvorena znanost stavlja pred znanstvenike puno novih izazova. Iako nudi mnogo dobrih praksi i mogućnosti, čini mi se da je perspektiva koju ističe ipak donekle ograničena, jer ne predviđa (i ne zamara se tim problemom) negativne posljedice koje bi dugoročno mogle iskusiti pojedine discipline, poput promjene u karakteru odnosa između istraživača i sugovornika te promjene u kvaliteti podataka koje će sugovornici ubuduće biti voljni dijeliti s istraživačima, ako uopće. Djelatnici Instituta za etnologiju i folkloristiku trenutno izrađuju institucijsku Politiku otvorene znanosti i razmišljaju o načinima na koje će najbolje provesti nacionalne smjernice, s obzirom na specifičnosti naše struke i institucije. Mislim da je važno da i kao etnolozi i kulturni antropolozi promišljamo u dva smjera. Prvi uključuje kreiranje baze podataka (i znanja) za buduće generacije istraživača i korisnika, uz istovremeno razvijanje snažnih mehanizama zaštite struke od kontinuiranog pokušaja ukalupljanja u modele koji su primjereni prirodnim i društvenim znanostima. Drugi smjer obuhvaća osmišljavanje načina zaštite narativa naših sugovornika od potencijalnih budućih zloraba, osobito onih koje bi mogao donijeti razvoj tehnologije i umjetne inteligencije, a kojih još nismo svjesni. Kako ističe Nikočević, “spojiti i kombinirati ta dva principa svakako (p)ostaje jedna od velikih vještina i odgovornosti istraživača”. Međutim, nije realno očekivati da će svaki istraživač jednako uspješno savladati tu vještinu, pa smatram da je potrebno kontinuirano educirati sve istraživače te na strukovnoj razini pružiti osnovne smjernice.

BIBLIOGRAFIJA

- Carroll, Stephanie Russo, Ibrahim Garba, Oscar L. Figueroa-Rodríguez et al. 2020. “The CARE Principles for Indigenous Data Governance”. *Data Science Journal* 19/43: 1–12. <https://doi.org/10.5334/dsj-2020-043>
- Castillo, Rosa Cordillera A. 2018. “Subverting ‘Formalized’ Ethics Through Mainstreaming Critical Research Ethics and a Responsive Review Process”. *Social Anthropology/Anthropologie Sociale* 26/3: 406–407.
- Deriu, Marco. 2015. “Autonomy”. U *Degrowth. A Vocabulary for a New Era*. Giacomo D’Alisa, Federico Demaria and Giorgos Kallis, ur. New York: Routledge, 55–58.
- Dilger, Hansjörg, Michael Schönhuth i Anita von Poser. 2018. “Research Ethics Governance from Below. A Call for Joint Anthropological Action”. *Social Anthropology/Anthropologie Sociale* 26/3: 404–406.
- EASA. n.d. *EASA’s Statement on Data Governance in Ethnographic Projects*. <https://easonline.org/wp-content/uploads/2025/06/EASA-statement-on-data-governance.pdf> (pristup 15. 10. 2025.).
- Edmond, Jennifer i Erzsébet Tóth-Czifra. 2023. “Embracing Open Science at DARIAH-EU. How Openness Became a Bridge Between Research Infrastructure Strategy and Research Realities in the Arts and Humanities”. *Pop! Public. Open. Participatory* 5. <https://doi.org/10.54590/pop.2023.002>
- Fruk, Marinka. 1990. “Informacija o radu Radne grupe za klasifikaciju muzejskih i galerijskih predmeta i dopuna klasifikacije za grupu Umjetnički predmeti i komunikacija i simbol te etnografska grada”. *Bulletin o informatizaciji muzejske djelatnosti SR Hrvatske* 2: 22–36.

- ICOM. 2023. *How to Reach Your Public Remotely*. <https://icom.museum/en/covid-19/resources/how-to-reach-your-public-remotely/> (pristup 12. 9. 2025.).
- Kaufmann, Karin. 2019. "Open for Interpretation. An Experimental Exhibition Project in an Ethnographic Collection". *Tsantsa* 24: 89–98. <https://doi.org/10.36950/tsantsa.2019.24.6924>
- Kolbas, Irena i Aleksandra Vlatković. 2009. "Izvještaj o radu na Tezaurusu etnografskih muzejskih predmeta za 2008. godinu". *Etnološka istraživanja* 14: 378–389. <https://hrcak.srce.hr/clanak/68775> (pristup 10. 10. 2025.).
- Kuzman Šlogar, Koraljka, Anamarija Žugić Borić i Antonia Hladilo Duspára. 2023. "Arhivi i korisnici. Primjer odjela dokumentacije Instituta za etnologiju i folkloristiku u Zagrebu". *Arhivski vjesnik* 66/1: 65–95. <https://doi.org/10.36506/av.66.2>
- McMurray, James. 2024. "The Ends of Consent. Professional Ethics in the Context of Xinjiang (2021)". *Social Anthropology/Anthropologie Sociale* 32/2: 57–72. <https://doi.org/10.3167/saas.2024.320205>
- Muzejsko dokumentacioni centar. 1987. "Dokumentacija i klasifikacija muzejskih i galerijskih predmeta". *Muzeologija* 25/1: 1–114.
- NEMO. 2023. *The Network of European Museum Organisations*. <https://www.ne-mo.org/> (pristup 9. 8. 2025.).
- Paulić, Tereza. 1938. "Rad u muzeju u 1937. i 1938.". *Vjesnik Etnografskog muzeja u Zagrebu* 4: 232–234.
- Pels, Peter, Igor Boog, J. Henrike Florusbosch et al. 2018. "Data Management in Anthropology. The Next Phase in Ethics Governance?". *Social Anthropology/Anthropologie Sociale* 26/3: 391–481. <https://doi.org/10.1111/1469-8676.12526>
- Pravilnik o sadržaju i načinu vođenja dokumentacije o muzejskoj građi i muzejskoj djelatnosti te načinu ostvarivanja uvida u muzejsku građu i dokumentaciju*. 2023. *Narodne novine* 21/23. <https://www.zakon.hr/c/podzakonski-propis/56068/nn-21-2023-%2822.2.2023.%29%2C-pravilnik-o-sadrzaju-i-nacinu-vodenja-dokumentacije-o-muzejskoj-gradi-i-muzejskoj-djelatnosti-te> (pristup 23. 9. 2025.).
- Pravilnik o sadržaju i načinu vođenja muzejske dokumentacije o muzejskoj građi*. 2002. *Narodne novine* 108/02. https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2002_09_108_1751.html (pristup 23. 9. 2025.).
- Pravilnik o uvjetima i načinu ostvarivanja uvida u muzejsku građu i muzejsku dokumentaciju*. 2001. *Narodne novine* 115/01. https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2001_12_115_1913.html (pristup 23. 9. 2025.).
- Pravilnik za opis i pristup građi u knjižnicama, arhivima i muzejima (KAM)*. 2024. https://www.kam.hr/wp-content/uploads/2024/03/KAM_letak-A4.pdf, (pristup 23. 9. 2025.).
- Tasovac, Toma, Laurent Romary, Erzsébet Tóth-Czifra et al. 2023. *The Role of Research Infrastructures in the Research Assessment Reform. A DARIAH Position Paper*. HAL Open Science. <https://hal.science/hal-04136772> (pristup 16. 10. 2025.).
- Tóth-Czifra, Erzsébet. 2019. *The Risk of Losing Thick Description. Data Management Challenges Arts and Humanities Face in the Evolving FAIR Data Ecosystem*. Preprint. HAL Open Science. <https://doi.org/10.11647/OBP.0192.10>
- Tkalčić, Vladimir. 1922. "Etnografski muzej u Zagrebu". *Narodna starina* 1/1: 73–75. <https://hrcak.srce.hr/70392> (pristup 25. 8. 2025.).
- Vlatković, Aleksandra. 2019. "Dokumentacija Etnografskoga muzeja u Zagrebu". *Etnološka istraživanja* 24: 61–74. <https://doi.org/10.32458/ei.24.3>
- Vlatković, Aleksandra. 2022. "Uloga Vladimira Tkalčića u uspostavljanju sustava muzejske dokumentacije Etnografskog muzeja". *Etnološka istraživanja* 27: 57–71. <https://doi.org/10.32458/ei.27.4>
- Willer, Mirna, Ana Vukadin, Boris Bosančić, Arian Rajh i Goran Zlodi. 2023. "Ontologija Pravilnika za opis i pristup građi u knjižnicama, arhivima i muzejima". *Vjesnik bibliotekara Hrvatske* 66/2: 25–52. <https://doi.org/10.30754/vbh.66.2.1092>
- Wilkinson, D. Mark, Michel Dumontier, IJsbrand Aalbersberg et al. 2016. "The FAIR Guiding Principles for Scientific Data Management and Stewardship". *Scientific Data* 3. <https://doi.org/10.1038/sdata.2016.18>
- Zakon o arhivskom građivu i arhivima*. 2024. *Narodne novine* 61/18; 98/19; 114/22. <https://www.zakon.hr/z/373/zakon-o-arhivskom-gradivu-i-arhivima> (pristup 24. 9. 2025.).
- Zeitlyn, David. 2022. "Archiving Ethnography? The Impossibility and the Necessity. Damned if We Do, Damned if We Don't". *Ateliers d'anthropologie* 51. <https://doi.org/10.4000/ateliers.16318>